

Linguistica ONLINE. Added: January, 30th 2006.

http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/valcakova/val-002.pdf

ISSN 1801-5336

Motivace slovanských názvů pro *uditi* a *uzené maso*^[*]

Pavla Valčáková

Úprava masa uzením patří mezi nejstarší způsoby konzervace. Jde o zdokonalenou technologii staršího způsobu uchování masa v požitelném stavu sušením při přirozené teplotě vzduchu. Sušení teplým kouřem, uzení, celý proces urychluje a proschne masa je dokonalejší, což způsobuje delší trvanlivost. Dokladem vnímání blízkosti procesů sušení a uzení u Slovanů je např. csl. *uzděno vino* „sušený vinný plod, rozinka“, které je variantou csl. *suchva* tv.

Slovanské názvy pro uzení a pro uzené maso jsou často motivovány změnami, k nimž u masa během uzení dochází. Je to především ztráta tekutiny, která způsobuje ztrátu pružnosti, zmenšení objemu a změnu struktury.

Do této skupiny patří psl. **(v)oditi* „udit“ s pokračováním v sln. *voditi*, *oditi*, pref. *povoditi*, *navoditi* „udit, vyudit“, *povojeno mesô* „uzené maso“, *vojenina* „uzenina“, slk. *údit'* „udit“, *údené mäso* „uzené maso“, *údenina*, slk. st. *údlovina* „uzenina“, slk. dial. *udlina* tv., slk. st. *údlý*, dial. *udlý* „uzený“ (Kálal), stč. *uzené* „uzené maso“, *údlý*, *audlý* „uzený“, pref. *obuzený* „vyuzený, uzený (o mase)“ (Gebauer), č. st. *uděnina* „uzenina“, *uzenice* „šunka“ (z doby obrození - Zíbrt 604), *povoditi* „vyudit“, pomsln. *powojeno meso* „uzené maso“, p. *wędzić* „udit“, *mięso wędzone* „uzené maso“, *wędlina*, st. p. *wędzina* „uzenina“, ukr. st. *vúdyty*. Br. *véndzić* je přejetí z p. Odvozené br. *véndžanaje mјása* „uzené maso“, *véndžanyja pradúky* „uzeniny“ jsou patrně domácí deriváty onoho přejetí. Br. *vjanglína*, dial. *vanglina* „uzenina, šunka“ jsou opět přejetí z polštiny (Brückner 608n).

Z hlediska etymologie je nejčastěji přijímán výklad psl. **(v)oditi* jako kauzativa k **vędnęti* „vadnout, chřadnout“ z ie. **(s)wend-* „chřadnout, ztrácet se, mizet“.

Sch.-Šewc (ZS1 33, 565n) **oditi* a **vędnęti* nespojuje. Vidí v **oditi* ie. kořen **an(ə)* „dýchat, dechnout“, nebo souvislost se stind. *andhá-*, avest. *anda-* „slepý, temný“, gal. *anda-bata-* „gladiátor, který bojuje v helmě bez hledí (ve tmě)“. Autor uvádí v této sou-

vislosti hl. *čorne mјaso* „uzené maso“ a stč. *obuditi*, *obúzeti* „očernit, nařknout, obvinít (křivě)“. Motivací pro pojmenování uzeného masa a uzení by byla v tomto případě tmavá barva povrchu masa, vzniklá při uzení.

Jungmannův slovník uvádí dvě vysvětlení významu *uditi*: 1. „dýmem a horkem svíratí“ (snad pod vlivem níže uvedeného spojení *uditi koně* „udidlem ústa mu svíratí“), 2. „háčiti, na hák (udu, udici) věšeti“ (sr. č. st. *uditi* „na udici ryby lovití“). Podobně spojuje uzené s udicí lidová etymologie zaznamenaná Holubem-Kopečným (401) s poznámkou: „podle háku, na který se maso zavěšuje“. V tomto případě jde o č. st. *uda*, *udice* „vidlička (popř. hák) na maso“, odtud *uzené* — „maso zavěšené na háku“.

S *vędnęti* je právem spojováno r. *vetčená*, str. *vetšina*, *vetčina*, *vjadčina* „šunka“ (StrS), r. dial. „syrové hovězí maso“ (SRNG 4, 206); sr. ještě str. *vetšanyj*, *vetščanyj*, *vetčanyj* „seschlý“, ale i „starý, vetchý ap.“. Přímou z **vetъchъ* „vetchý“ vychází pro r. *vetčíná* „šunka“ Jagié (AslPh 9, 314n).

Sobolevského (RFV 14, 157) rekonstrukce **večьčina* na základě r. **večka*, **večьca* „svině“ (ie. **uāka* „kráva“) a Grotova domněnka (AslPh 9, 310n) o přejetí r. slova z p. *więdzyna* „uzenina“ nepřesvědčují.

K názvům motivovaným procesem vysychání, schnutí patří mk. *suši* (*meso*) „udit“, *suvo meso* „uzené maso“, sch. *sušiti* „udit“, *siho męso*, *siwo męso* „uzené maso“, sln. *suho mesô* tv., *sušiti*, *po-*, *na-* „udit, vyudit“, hl. *sušyc* „udit“, *sušene mјaso* „uzené maso“, dl. *sušys* „udit“, *sušone męso* „uzené maso“. Adj. v názvu je pokračováním psl. **suchъ* (< ie. **sauso-* „suchý, vyprahlý“). Při vzniku těchto názvů pro pojmenování uzeného masa a uzení sehrála patrně roli také vazba na starší způsob úpravy masa sušením.

Poslední skupinu tvoří názvy spojené s pojmenováním kouře v jednotlivých slovanských jazycích: b. *púša mesô* „udit maso“, *púšeno mesô* „uzené maso“, *púšek* „kouř, dým“ < ie. **p(h)u-s-* „nafukovat (se), nadýmat (se) ap.“, sch. *dъmiti* „udit“, *dъmljeno męso* „uzené maso“ (*dъm* „kouř“, psl. *dymъ* „kouř“ < ie. *dhūmo-* tv.), sln. *kaditi*, *prekájati* „udit“, *kajeno* (*prekajeno*) *meso* „uzené maso“ (*kād* „kouř“, *čad* tv. < ie. **ked-* „kouřit, čadit“), ukr. *koptýty* „udit“, *kopčéne mјaso* „uzené maso“, *kopčénja* „uzenina“, r. *koptít'* „udit“ (ale str. *koptiti* pouze „spalovat něco pro získání sazí“), *kopčónnoje mјáso* „uzené maso“, *kopčónosti* „uzeniny“ (< **kwep-/kwap-* „kouřit, dmout se, kypět, vařit ap.“).

Pojmenování procesu uzení i uzeného masa podle kouře, kouření je velmi časté i v ostatních ie. jazycích, sr. lit. *rūkti* „udit“, *rūkýta mėsa* „uzené maso“, agl. *smoke* „udit“ i „kouřit“, *smoked meat* „uzené maso“, *smoked foods* „uzeniny“, něm. *räuchern* „udit“, „kouřit“, *Rauchfleisch* „uzené maso“, *Räucherware* „uzenina“, švéd. *rökt kött*

[*] A slightly revised version of Valčáková, Pavla. 1996. „Motivace slovanských názvů pro *uditi* a *uzené maso*“. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* A44, pp. 25-27. Brno: Masarykova univerzita. Reproduced with permission. [Editor's note]

„uzené maso“ (*rōka* „kouřit“, „udit“), niz. *gerookt vlees* „uzené maso“ (*roken* „kouřit“, „udit“), dán. *røget rød* (*røge* „kouřit“, „udit“), it. *affumicare* „udit“, *carne affumicata* „uzené maso“ (*fumare* „kouřit“), špan. *ahumar* „udit“, *carne ahumada*, *c. ahumado* „uzené maso“ (*humo* „kouř“), fr. *fumer* „udit“ i „kouřit“, *fumer de la viande* „udit maso“, lat. *carō suffīta* „uzené maso“ (*suffire* „kouřit ap.“), ř. *καπνίζειν* „udit“, *κρέας τὸ καπνίζον* „uzené maso“ (*καπνός* „dým“) aj.

LITERATURA:

- BRÜCKNER, A.: *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*. Weimar 1877.
 GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého 1-4*. Praha 1894-1929.
 HOLUB, J., KOPEČNÝ F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952.
 JAGIĆ, V.: *Vetčina* oder *vjadčina*? *Archiv für Slavische Philologie* 9, 314n.
 JUNGSMANN, J.: *Slovník česko-německý 1-5*. Praha 1835-1839.
 KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. Banská Bystrica 1924.
 MACHEK, V., *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha 1957.
 ----, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
 POKORNY, J.: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern 1949-1969.
 SCHUSTER-ŠEWC, H.: Poln. *wędzić*, č. *udit* „räuchern (Fleisch, Wurst usw.)“ und Verwandtes. *Zeitschrift für Slawistik* 33, 565n.
Slovar' russkich národných govorov. Leningrad 1966n.
Slovník jazyka staroslovenského. Lexicon linguae palaeoslovanicae. Seš. 39, s. 202. Praha 1986.
 SOBOLEVSKIJ, A. I.: *Vetčina. Russkij filologičeskij vestnik* 14, 157.
 Slovář český, to jest: Slova některá česká, jak od latinaňův, tak i od Němcův vypůjčená, zase napravená a v vlastní českou řeč obrácená, k užívání milovníkův české řeči. 1716. In:
 ZÍBRT, Č.: *Staročeské umění kuchařské*. Praha 1927.
 VASMER, M.: *Russisches etymologisches Wörterbuch 1-3*. Heidelberg 1953-58.